

MAGYAR ZOLTÁN¹

FOLKLÓR ÉS ÖKOLÓGIAI TUDÁS. KÉPZELET ÉS TERMÉSZETISMERET EGY GYIMESI MESEMONDÓ REPERTOÁRJÁBAN

Bevezetés

Jelen tanulmány témája egy kiemelkedően nagy és sok tekintetben különleges repertoárral bíró folklór adatközlő, történetmondó specialista (mesemondó) ökológiai tudásának és természetismeretének bemutatása a tőle feljegyzett folklórszövegek alapján. E vizsgálat a dolgozat népköltészeti irányultságából adódóan nem terjed ki az adatközlő természeti környezettel kapcsolatos ismeretanyagának egyéb szegmenseire, és különösen nem azok teljességére, e lapokon elsősorban azt kívánom áttekinteni, hogy e 21. században már átlagon felülnek tekinthető hagyományos ökológiai tudás miként jelenik meg az általa elbeszélte prózaepikai alkotásokban, a különféle szájhagyományozott formában örökölt, illetve saját élményeken alapuló elbeszélésekben. E hagyományos, műfajilag főként mondaként kategorizálható narratívumok és személyes ihletettséggű igaz történetek fő sajátosságát az adja, hogy azokban a valóságos világ – esetenként hiperrealista – megtapasztalása ötvöződik a képzelettel, a fantáziával mint kulturális faktorial (HEYMAN, 1956, 6.; FROG, 2013, 22.), mindazokkal az alkotó módon felhasznált és az elbeszélte szövegbe beépülő vándormotívumokkal és tradicionális hiedelmekkel, melyek széleskörűen elterjedt folklórismereteknek tekinthetők.

Noha az egyéniségkutatás viszonylag nagy múltra (vö. ORTUTAY, 1940) és jelentős kutatási eredményekre tekinthet vissza a honi folklorisztikában, hasonló jellegű és tematikájú egyéniségvizsgálatra ez idáig még nem került sor. A természeti környezet nagymérvű degradálódása, az élőhelyek fragmentálódása, a biodiverzitás csökkenése, a világméretű ökológiai katasztrófa mind közelebbi lehetősége az utóbbi években/évtizedekben (újra) felértékelte azt a hagyományos ökológiai tudást, amely a Kárpát-medence egyes archaikus népi kultúrájú vidékein még a 21. század elején is létező adottság volt. Andrásfalvy Bertalan nagyhatású dolgozata (ANDRÁSFALVY, 1973; 1975) óta, amelyben a Duna mentén évszázadokon keresztül honos fokgazdálkodást tárta fel – korát jóval megelőzve! – levéltári adatok és a még élő szájhagyomány alapján, a magyar néprajztudományban innovatív kutatási irányzattá vált. A hagyományos gazdálkodás és népi természetismeret vizsgálata, etnobotanikai hangsúllyal, az utóbbi másfél évtizedben főként a Keleti-Kárpátok egy néprajzilag is fontos mikrorégiójában, Gyimesben ért el számottevő eredményeket.

A gyimesi csángók körében az utóbbi évtizedekben végzett néprajzi mélyfúrások, állomásozó terepmunkák egyike az 1946-ban született, és azóta is Farkasokpatakán

¹ Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest / MTA Lendület Etno-ökológia Kutatócsoport, Budapest.

élő Tankó Fülöp Gyugyu folklorisztikai szempontú egyéniségvizsgálata (vö. MAGYAR, 2008). Az egész életében Gyimesben élő, gazdálkodó és onnan szinte ki sem mozduló férfi világról alkotott képét a legutóbbi évekig a tömegkultúra csak csekély mértékben befolyásolta, s noha a különféle nyomtatványok (romániai magyar nyelvű újságok, szórványosan könyvek) hozzá is eljutottak, ismeretei java részét az elemi iskolában, a rádióból, továbbá a családban és szűkebb közössége tagjaitól szerezte. Tehát jellemzően a helyi szájhagyományból, valamint – előljáróban is kihangsúlyozandó – a személyes megtapasztalásból. A továbbiakban ismertetett szöveges példák is lényegében kivétel nélkül ezt támasztják alá, miáltal azok eredendően lokális és autentikus volta még inkább szembeötlővé válik (*1. kép*).

1. kép Tankó Fülöp Gyugyu. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

A személyes paraszti tudás érvényessége a népi kultúra és a hagyományos gazdálkodás tárgykörében – nem tartalmazva még azok folklorisztikai és ökológiai vonatkozásait – az egyéniségvizsgálat kontextusában már egyes 20. század végi kutatásokban is feltűnik. Mint azt a közelmúltban elhunyt Szilágyi Miklós megfogalmazta: „a rendszeres terepmunkát végző etnográfus életében is ritka a módszertani tanulságok megfogalmazását kikényszerítő találkozás egyetlen kiváló képességű adatszolgáltatóval” (SZILÁGYI, 2006, 7.). Szilágyi kismonográfiájában egy 1892-ben született kisújszállási (Nagykunság) parasztgazdával földművelésről, állattartásról, életvitelről és szokásrendről folytatott beszélgetéseit, adatközlőjének tematikusan strukturált visszaemlékezéseit szerkesztette egybe. Hasonlóképpen a hagyományos paraszti gazdálkodás elődöktől megörökölt ismeretanyaga, valamint a gazdálkodás eredményessége szempontjából kulcsfontosságú meteorológiai ismeretek tűnnek fel már a 18. századtól egyes, tapasza-

lataikat papírra vető nemesi rangú kisbirtokosok (GYÖRFFY, 1935), majd a 20. században némely „naplóíró parasztember” (MOHAY, 1994) gazdasági feljegyzéseiben, és az utóbbi félszáz év paraszti önéletírásainak egyes vonatkozó helyei is e körbe sorolhatók.² S mivel régióinkban a mezőgazdaság nagyüzemi típusú átalakításáig, a kollektivizálásig lényegében ökológiai jellegű gazdálkodásról és földhasználatról beszélhetünk, minden ilyen adat közvetve a hagyományos ökológiai tudásnak is részét képezi. Az 1950-es, 1960-as években bekövetkező éles és kényszerű cezúrát követően e tudás és tapasztalat mindinkább a perifériákra szorult, ahol – alapvetően a domborzati viszonyok miatt – a nagyüzemi gazdálkodási mód nem volt lehetséges. E reliktumterületek egyike, sőt leginkább példája a magyar nyelvterületen Gyimes.

Az egyéniségkutatást mint módszert tudatosan alkalmazó néprajzi művekben mindazonáltal csak szórványosan tűnik fel az ökológiai aspektus és szemlélet. Noha a magyar néprajztudomány minden bizonnyal világszerte a különféle hagyományörzőkről (tárgyalkotó népművészekről és folklór specialistákról: nótafákról, táncosokról, paraszzenészekről, mesemondókról, búcsúvezetőkről, látókról) szóló, többnyire önálló kötetben közreadott feldolgozásokban (csak a mesemondókról szóló egyéniségmonográfiák száma meghaladja a félszázadot), alig esik szó bennük, ha egyáltalán, az illető egyéb képességeiről, továbbá természetismeretéről, a természeti környezettel kapcsolatos viszonyáról. Jellegükből adódóan még leginkább a néphit és népi gyógyászatot, valamint a szövegfolklórt megörökítő publikációk adatbázisa szolgáltat fontos adatokat és szempontokat a tárgyalt témához – ám azok személyes relációját többnyire szintén nem érzékeltetve. A népi gyógyító specialisták (csontkovácsok, veszettorvosok, bábák, kenők stb.) sorában említett füvesemberek kapcsán adekvát módon fogalmazódik meg a róluk szóló tanulmányokban a tudatos – és átlagon felüli – természetismeret (VAJKAI, 1943; GRYNÆUS, 1992; 1998; LIMBACHER, 1994). Mindez persze nem előzmények nélküli, hiszen a kora újkori boszorkányperekben esetenként csak vékony határ választja el a gyógyító tevékenységet folytató füvesasszonyoktól a boszorkánynak titulált személyeket.

S ugyanakkor a középkori egyházi gyakorlat részeként is továbböröklődött a 19–20. századig a természet iránti figyelem, illetve a természet megismerésének igénye. A 11. századi (már megtelepedett) magyarságról szóló egyes törvénycikkelyek még egyes jeles fák, források, kövek mellett pogány áldozatot bemutató emberekről tesznek említést (BENDA szerk., 1981, 96.; BERTÉNYI szerk., 2000, 245.),³ s utóbb egyes szerzetesrendek (különösen a pálosok) építendő kolostoraik helyválasztása kapcsán figyelemmel voltak e lehetséges szakrális előzményekre is. Gyógyítással foglalkozó szerzetesekről a középkori és kora újkori forrásokban egyaránt számos adat maradt fenn (MAGYAR, 2018a, V, 481–482.), közülük is leginkább nevezetessé egy a 18. században élt szepességi⁴ kamalduli barát, bizonyos fráter Cyprián vált a magyar kultúrkörben (GRYNÆUS, 2004), akinek alakja körül kisebb mondakör sarjadt (MAGYAR, 2018a, V, 486.), sőt még egy gazdagon illusztrált fűvészkönyv is fennmaradt tőle.⁵

² A téma irodalmának áttekintése: MAGYAR, 2018c, 245–256.

³ I. László király úgynevezett I. törvénykönyvének XXII. cikkelye említi.

⁴ A máig létező, Dunajec parti Vörös Kolostorban (Červený Kláštor) élt.

⁵ Cyprián herbáriumának reprint kiadása: FOTOFAXSIMILE CYPRIÁNOVHO HERBÁRA, 2011. A sziléziai származású szerzetes életéről és botanikai hagyatékáról szóló dolgozatok: RADWAŃSKA-PARYSKA, 1991; UHLÍŘOVÁ, 2011.

A magyar népi kultúra 19–20. századot megélt animista vonatkozásairól, a magyar fa- és erdőkultuszról több néprajzi szerző is megemlékezett (WLISLOCKI, 1894; FERENCZI, 1960). Viszonylag sok feljegyzés örökíti meg a pásztorok hagyományos ismeretanyagát, beleértve a kozmológiával, időjárással, állat- és növényvilággal kapcsolatos ismereteiket. (A hasonlóképpen tradicionális életmódot folytató halászok, pákászok kapcsán ugyanez az adatbőség nem áll fenn.) Mivel körükben a gazdálkodás sikerét, eredményességét alapvetően meghatározta a természeti környezet és a különféle természeti jelenségek beható ismerete, némi túlzással a legtöbb, élete javát pásztorkodással (vagy halászattal) eltöltő férfi specialistának számított. A neves régészprofesszor, László Gyula egyik ide sorolható példája több mint beszédes: egyik tiszántúli ásatása alkalmával a legelőn kvadráttal megjelölt négyzetméternyi területen található füvekről és azok hasznáról a közelben legeltető, általa megkérdezett pásztor egy órán keresztül beszélt értő részletességgel.⁶ Mindazonáltal néprajzi szempontból a pásztorok ökológiai tudása és az állatok legeltetésével kapcsolatos ismeretanyag is javarészt kiaknázatlan maradt, s mindössze az utóbbi évtizedben kezdődtek ilyen jellegű vizsgálatok és összegzések (MOLNÁR, 2011, 2012; MOLNÁR et al., 2020).⁷ Az eddigi egyedüli kivétel az az egyéniségmonográfia, amely egy közel száz évet élt és egész életét az állatok mellett eltöltő felföldi pásztor folklórrepertoárját és folklorisztikus ismereteit foglalja össze (MAGYAR – VARGA, 2006).

Életének egyes rövid időszakaiban a gyimesi Tankó Fülöp Gyugyu is foglalkozott pásztorkodással, amely alatt a tavasztól ősziig tartó *kalibázós* állattartást, illetve a falubeli családok jószágainak az őrzését szükséges érteni. Ez egyébként Tankó gyimesi kortársainak többségéről is elmondható, és a korábbi nemzedékek körében szinte általánosnak mondható. Noha csakis a családi gazdaság keretei között, de egész életében pásztorkodott a másik jelentős gyimesi csángó mesemondó, a csinódi polihistor, Karácsony Gyula is (MAGYAR, 2009a), akinek ökológiai tudása, természetismeretének mélysége sok hasonlóságot mutat gyimesfelsőlóki társával (bár Karácsony vonatkozó ismereteinek feltárása 1999-ben bekövetkezett halála miatt befejezetlen maradt).

Általános jellemzők

Tankó Fülöp Gyugyu életének és folklór repertoárjának vizsgálata azért lehet releváns ökológiai aspektusból is, mert személyében nem csupán egy kiemelkedő ismeretanyaggal bíró folklór adatközlőről, hanem a tájban benne élő és az őt körülvevő természeti világ iránt fokozott érdeklődéssel megáldott emberről beszélhetünk. A fenti két jellemző persze bizonyos mértékben a legtöbb gyimesiről elmondható, különösen ami a természetismeretet illeti, hiszen egy átlagos gyimesi gazdálkodó egy év leforgása alatt egészen a legutóbbi időkgig mintegy 210 napot töltött munkavégzéssel

⁶ László Gyula szíves szóbeli közlése, 1989.

⁷ Itt említendő Molnár Zsolt Sáfaián László hajdúsámsoni juhásszal készített filmje is: *Egy délután a legelőn*. Elérhetősége: <https://www.youtube.com/watch?v=yZfhjkQzRss> (letöltés ideje: 2021. október 25.).

a szabad levegőn (BABAI – MOLNÁR, 2014, 125.; BABAI et al., 2014, 18.): a kertben, a kaszálón, az erdőben, a legelőn.⁸ Tankó esetében ez a szám nagy valószínűséggel még ennél is nagyobb, hiszen kivált fiatalon, ám egészen nyugdíjas éveig is előszere-ttel hódolt egyik hobbijának/szenvedélyének, a *bonyászás*nak, mely gyimesi tájszó a szarvasbikák által elhullajtott agancsok megkeresését jelenti.⁹ (2. kép) E hegyvidéki

2. kép Tankó Fülöp Gyugyu egy általa talált szarvasagancssal. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

kóborlásokra javarészt márciusban került sor, melyek alkalmával maga eszkábálta síléc-eken járta be a környező vidéket. A farkasokpataki mesemondó azonban sokszor mint-egy céltalanul, unaloműzésből is járta (járja) az erdőt, a hegyeket, és ennyiben biztosan különbözik falubelijeitől is, ugyanis a kirándulás egy gyimesi parasztember számára öncélú, ok nélküli dolog, még ha az „értelmetlen” szó ez esetben némiképp túlzónak is tűnhet, hiszen a természetben tett kisebb kirándulásokra sor került a legtöbb gyimesi életében. Utalhatok itt mindenek előtt az évenkénti csíksomlyói búcsújárásra, illetve a gyimesfelsőlaki egyházközség viszonylatában a Szent László király tiszteletére rendezett széphavasi szabadtéri búcsúkra (vö. MAGYAR, 1996). (3. kép)

Mint utaltam rá, Tankó Fülöp Gyugyu ökológiai tudása, természetismerete javarészt az őseitől (családtagjaitól és falubelijeitől) származik, a természeti környezet iránti örök érdeklődése azonban alapvetően személyes lelki indíttatás, azaz a bensőjéből fakad.

⁸ Ez az időtartam a 2010-es években csökkent jelentősen a gyimesi gazdálkodást is elérő fokozatos gépesítés, és ezáltal a munkavégzés nagyobb fokú hatékonysága miatt (Babai Dániel szíves szóbeli közlése, 2021).

⁹ Saját bevallása szerint összesen 62 szarvasagancsot talált az utóbbi évtizedekben, melyeket vagy elajándékozott, vagy eladott, esetenként fából stilizált szarvasfejet is faragva hozzájuk.

3. kép Széphavas. Búcsú a kápolna romjainál. Fénykép: Magyar Zoltán, 1995.

Már-már kutatói attitűd az, ahogyan az általa a természetben megtapasztalt dolgok, különféle jelenségek felé fordul, őszinte rácsodálkozással, odafigyeléssel, s nem utolsósorban a megértés, a válaszkeresés igényével. Mindezekre a későbbiekben bemutatandó narratívumok is bőven szolgáltatnak példát.

Az őt körülvevő természet Tankó faragványain is megjelenik. A történetmondói énjét – szintén hobbiként – kiegészítő tárgyalkotó népművészeti tevékenység ugyanis olyan kispasztikák vagy kisméretű, naiv szoborkompozíciók formájában szublimálódik, melyeknek témája javarészt egy-egy növény, és még inkább a tágabb életter, a Keleti-Kárpátok erdeiben élő vadállatok. Noha a művészi megformálás esetenkénti suta bája nem mérhető az ún. magas művészet elvárásaival, a megfigyelések aprólékos pontossága messzemenően hitelesíti azokat. Miként egy szobrászművész „belelát” a márványtömbbe egy szobrot, úgy egy gyökérben vagy a patakban talált kőben esetenként Tankó is meglát egy-egy olyan állatfigurát, amely némi „szobrászi” változtatással önmagán túlmutató alkotássá lényegül (4–5. kép).

Tankó Fülöp Gyugyu természetismeretének java része azonban nem ezekben a többé-kevésbé absztrakt formákban, hanem az általa elmondott történetekben és a vele folytatott kötetlen és már évtizedek óta barátinak mondható beszélgetésekből rajzolódik ki. Műfaji tekintetben széles skálán mozog az ismeretanyag ezen szegmense is. Nagy számban szerepelnek benne egyértelműen mondának minősülő folklórszövegek, melyek kapcsán a kultúrtörténeti beágyazottság, a történeti-kultúrtörténeti információ az elsődleges, míg hiedelemhátterük többnyire elenyésző. Egy másik, nagyobb – javarészt szintén mondának tekinthető – elbeszéléscsoportban az elmondott/megélt eseményekben, a hallott vagy megfigyelt jelenségekben való hit az előbbinél jóval meghatározóbb. Zömében ezek a repertoárjában hiedelemtörténetekként számon tartott szövegek,

4-5. kép Tankó Fülöp Gyugyu faragványai. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

melyek azonban maguk is széles skálán mozognak folklorisztikai tekintetben, és az élményelbeszéléstől a rémhír, formai szempontból pedig egyes vándortörténetnek minősülő fabulatától a szimpla hiedelemközlésig terjednek. Egyes eredetmagyarázatok műfaji besorolástól függően (ugyanis klasszifikációjuk nem egységes a nemzetközi folklorisztikában – vö. U^{THER}, 2004, II, 429–433.) eredetmagyarázó mondának és legendamesének egyaránt tekinthetők, néhány, a természettel nevesítetten is kapcsolatos szöveg azonban egyértelműen az előbb említett alműfaj része. Végül Tankó Fülöp Gyugyu történetrepertoárjának viszonylag nagy és a célzottan témaspecifikus gyűjtések révén egyre nagyobb hányadát alkotják mindazok az igaz történetek, melyeknek eredője vagy valamely közeli ismerős közlése, vagy pedig gyakran a primer, személyes élmény – nem nélkülözve persze ez utóbbi szövegcsoporthoz sem a folklórmotívumokat vagy folklorisztikus mozzanatokat.

A Farkasokpatakán élő mesemondó több száz tételből álló történetrepertoárjának mintegy harmada, 140 szöveg (34%) rezonál direkt vagy közvetett módon a természeti környezetre. E szövegcsoporthoz, amely tételelesen e tanulmány keretén belül kerül először összegzésre,¹⁰ tematikailag is széles skálán mozog. A népi kozmológia és kozmogónia éppúgy részét képezi, mint a különféle térfelszíni elemek keletkezésére reflektáló eredetmagyarázó történetek, a nevezetes földrajzi helyekkel és azok nevével kapcsolatos folklórszövegek, és legnagyobb számban a Gyimesben, a gyimesi hegyeken honos állatokról és növényekről szóló elbeszélések. A továbbiakban e történetekbe ágyazott impozáns ismeretanyag vázlatos bemutatására teszek kísérletet.¹¹ Mintegy előre bocsátva, hogy mindez a Gyimesben még napjainkig is organikus módon létező és legtöbb vonatkozásában tradicionális elbeszélő-kultúrának és a helyi történetrepertoárnak csak egy kiragadott része, számos lehetséges típus és tematika elkerülhetetlen módon (hiszen csak egyetlen személy ismeretanyagáról van szó) kimaradt belőle. Mindazonáltal illusztratív cseppként valamiképpen mégiscsak leképezi a „tengert”, kivált az adatközlő már többször említett nagyfokú személyes érdeklődésének köszönhetően.

Természeti jelenségek

Az első olyan nagyobb tematikus csoport, amely Tankó Fülöp Gyugyu természetismertének részét képezi, a népi kozmogóniával kapcsolatos. Az ide tartozó folklórszövegek többségét rövid fabulatok és hiedelemközlések alkotják, melyek javarészt szinkronban vannak a gyimesiek körében általánosan elterjedt narratív hagyománnyal. Többnyire eredetmagyarázó mondákról van szó, melyek bizonyos égitestek és természeti jelenségek létrejöttét ágyazzák népköltészeti keretbe. Olyan narratívumok ezek, melyeket az adatközlő is többnyire már népköltészeti örökségnek tekint. Ilyen a holdfolt eredetének aetiologikus mondája: egy pásztor (*csobán*) teríti ott a kapcáját, akit az égitest azért „szí-

¹⁰ Egy népi mesemondó kapcsán a magyar folklorisztikában is első ízben.

¹¹ A tanulmányban idézett és hivatkozott történetek két és fél évtized mintegy félszáz gyűjtői kiszálása és állomásozó terepmunkája során lettek feljegyezve strukturált és félig strukturált néprajzi interjúk keretében, valamint a tájban tett közös séták alkalmával.

vott fel”, mert az illető rálőtt/káromolta őt, amiért az nem szárította meg az este levetett ruhadarabját (MAGYAR, 2008, 63.). Más eredetmagyarázó hagyományok az üstökösrel kapcsolatosak: a székelyföldi narratív tradíció reliktszerű öröksége, miszerint az Csaba királyfi („Csaba vezér”) nyilvánosságra (MAGYAR, 2008, 63.). Hogy e hagyomány valaha szélesebb körben is ismert lehetett, azt jelzi, hogy Kósa László a 20. század derekán Bihar megyében is feljegyezte.¹² Az üstökös azonban baljóslatú eseményeket jövendőelő égi jelként is ismert (MAGYAR, 2018a, IV, 481–483.). Tankó Fülöp Gyugyu visszaemlékezéseiben – személyes élményként – az 1989-es romániai forradalom előjeleként értelmezte a néhány hónappal korábban mások társaságában megfigyelt égi jelenséget.¹³

További folklórszövegek egyes csillagokkal kapcsolatosak. Csakis tőle feljegyzett hagyományként ismert a Hetevény csillagkép gyimesi népi elnevezése (*Szent László rúdja*), illetve annak névmagyarázata: az mutatja Szent Lászlónak, hogy hol van az ellenség, merre kell mennie (MAGYAR, 2008, 70.; 2018a, IIa, 180.). Tankó ismeri azt az általánosan elterjedt hiedelmet is, miszerint a hullócsillag egy ember halálának (a halál bekövetkeztének) a jele,¹⁴ s noha számos esetben nem áll tőle távol a természettudományos világkép, az édesapja memoratja alapján tolmácsolt, lidércről szóló történet – miszerint e természetfeletti, ártó szándékú és ördögi jellegű lény az égen tüzes rúd alakban közlekedik (MAGYAR, 2008, 103.; 2018b, 449.) – az ő képzeletvilágában is a reáliák közé sorolódott, s fel sem merült benne az, hogy ez az általa nem látott égi jelenség esetleg szintén hullócsillag, meteorit lehetett.

Két további kozmológiai jellegű eredetmagyarázat azonban már számára is fikcióként értelmezett fabulat – apokrif kontextusba helyezve. A mennydörgés eredetmondája – miszerint Illés próféta tüzes szekere zörög ilyenkor (MAGYAR, 2018b, 429.) – Kárpát-medence-szerte általánosan elterjedt. Az eső eredetének Tankó Fülöp Gyugyu által elmondott mondája azonban csakis Gyimesből ismert a magyar nyelvterületen (Szent Péter őrzi azt egy hordóban, és amikor ő távol van, és a gyerekek kihúzzák a dugót, akkor ered meg az égből – MAGYAR, 2018b, 429.). Hogy ez utóbbi narratívum nem csupán a farkasokpataki mesemondó személyes ötlete, azt egy 2007-ben feljegyzett, Tankótól független másik gyimesfelsőlaki szövegváltozat (MAGYAR, 2008, 63.) is alátámasztja.

Tankó Fülöp Gyugyu természeti környezettel kapcsolatos történetmondói repertáriumában egy kisebb szövegcsoporthoz a különféle térfelszíni elemek keletkezéséről szól. Archaikus (véltetőleg középkori) rétegzettségű az a hagyomány, amely a kövek eredetmagyarázatául szolgál: e monda csakis Gyimesből és csakis a Szent László mondakörből ismert, és azt beszéli el, hogy László mint mitikus hős megszilárdítja az addig puha köveket, hogy gyorsabban tudjon haladni a lovával (MAGYAR, 2018a, IIa, 179.).¹⁵ A farkasokpataki mesemondó több más eredetmondája egyúttal történeti monda is, lévén, hogy Szent László-történet: ilyen a Tordai-hasadék keletkezését megörökítő közkeletű monda (MAGYAR, 2008, 68.), továbbá a Torda melletti és a pogányhavasi Szent

¹² Kőtegyán – Erkel Ferenc Múzeum Adattára 24-67/13.

¹³ Két szövegváltozatban feljegyezve 2019-ben és 2020-ban.

¹⁴ Saját kézirat gyűjtés, 2019.

¹⁵ A Tankó Fülöp Gyugyutól több szövegváltozatban feljegyzett monda publikált szövegei: MAGYAR, 2008, 68.; 2018b, 430.

László kútja nevű forrást szintén a szent királynak tulajdonító hagyomány (MAGYAR, 2008, 68, 69.). (6. kép) Míg ebbéli értesülései a helyi szájhagyományból származnak, a források eredetéről általában megfogalmazott véleménye saját logikai absztrakciójának eredménye:

6. kép A Köpüs-kút a Pogányhavas oldalában. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

„[Honnan van víz a forrásokban?]

Ez olyan víz, hogy alatt a földből jön ki. Úgy emelkedik fel. A tenger... így halottam, hogy a Föld tengeren van. S ahogy nyomja, milyen mozdulatot kap, az nyomja fel a vizet. És a víz... hát az szennyvíz a tenger, mindenhol, hogy a föld úgy megszűri, hogy tisztán jön ki a föld színire.”¹⁶

Noha nem természetismeretének része, Tankó Fülöp Gyugyu szövegfolklor repertóriumában is szerepel az a hiedelemkutatás által a sorsmondák közé sorolt történet, amely a víz által bekövetkező, elkerülhetetlen halálról szól (MAGYAR, 2018b, 448.). Talán e narratív típus ismerete is szerepet játszik abban, hogy sok más gyimesihez hasonlóan a farkasokpataki mesemondó is idegenkedik a mély és nyílt víztől. A Csiki-medencéről és a Gyimesi-szorosról szólván egyike a több nemzedékre visszamenőlegesen közösségi tudásként örökül kapott ismereteinek, hogy e tájakat valaha, a mitikus történelmi előidőkben víz (tó/tenger) borította, és a régmúlt korokban élt emberek a hegyoldalak felső harmadában gazdálkodtak (MAGYAR, 2008, 73.). E hajdani szántóföldi parcellák, a teraszos földművelés nyomai azok a mezsgyék (*muzsdák*), melyeket több közös te-

¹⁶ Saját kéziratoss gyűjtés, 2021.

repbejárás alkalmával is megmutatott, legutóbb 2021 júliusában a Pogányhavas nyugati oldalán. A víz leeresztésének egyik általa is említett további folklóremléke Tusnád névmagyarázó mondája (MAGYAR, 2008, 73.).¹⁷

A vizek lecsapolása és a hegyvidéket valaha összefüggő módon borító erdőrengeteg kiirtása Tankó Fülöp Gyugyuhoz hasonlóan alaptudása a legtöbb idősebb gyimesinek. Az a történeti időszak, amikor a Tatros völgye kultúrtájjá vált, lényegében még az élő emlékezettel elérhető múlt része. A vegyes rekrutációjú gyimesi népesség pásztorkodó életmódot folytatva hódított meg – részben a csiki székelyektől bérelve – mind nagyobb területeket („ki mennyit kitakarított, az az övé volt”), s az így benépesülő völgyek többnyire az első ott megtelepedő családról kapták a nevüket (MAGYAR, 2008, 83.; 2018b, 437.). E történelmi emlékek Tankó ismereteiben is evidenciaként jelennek meg, nélkülözve bárminemű „pionír-romantikát” vagy esztétizálását a vélhetőleg prózaian küzdelmes otthonteremtésnek. S noha Farkasokpataka csak a 20. századra vált látképileg olyanná, mint ahogyan a manapság ott élők is ismerik, erdőkről szólván mindannyiszor egy-egy viszonylag távoli tájat említenek a Keleti-Kárpátokban (a Csobányos völgyét, az Úz völgyét, a hargitai Nagyerdőt stb.) – maga Tankó Fülöp Gyugyu is.

Növényismeret

A farkasokpataki mesemondó ökológiai tudásának meghatározó részét azonban nem is elsősorban a természeti jelenségek és a környező táj, hanem a tájegység élővilágának mély és részletekbe menő ismerete adja. A közelmúltban publikált *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* című kézikönyv (MAGYAR, 2021, I–IV.) adatbázisából is kiténik, hogy a növényekhez képest mintegy négyszer-ötször akkora narratív hagyományanyag ismert/maradt fenn az állatokkal kapcsolatban. S noha ez az arány a gyimesi csángó népi kultúrában valamelyest kisebb, a különbség e tán leginkább természetközeli magyarlakta tájegységen is szembetűnő. Tankó Fülöp Gyugyu növényekkel kapcsolatos ökológiai ismeretanyaga természetesen nagyságrendekkel nagyobb mindannál, mint amelyről narratív, történetekbe ágyazott tudása van, mely tudásbázis feltérképezése egy botanikus vagy etnobotanikus feladata lehetne,¹⁸ jelen tanulmány célja azonban ennél jóval szűkebb, noha éppen a folklorba ágyazottság révén valamelyest messzebbre is vezet.

Tankó Fülöp Gyugyu a vele folytatott néprajzi interjúk során mintegy féltucat olyan növényt említett, amelyhez valamilyen élő hiedelemként vagy népköltészeti alkotás-ként értelmezhető folklorhagyomány tapad. E növények egyike a *csercsevirág* (szívvirág – *Dicentra spectabilis*), amelyhez Gyimesben azt a hagyományt fűzik, hogy az Attila

¹⁷ A farkasokpataki mesemondótól feljegyzett egyéb helynévmagyarázó mondák inkább szövegfolklorisztikailag figyelmet érdemlőek (MAGYAR, 2008, 69–70., 89–90., 141.), tájökölógiai szempontból csak minimális információt tartalmaznak.

¹⁸ A gyimesi csángók növényismeretére és hagyományos ökológiai tudására vonatkozó közelmúltbeli vizsgálatok, korábbi szakirodalommal: MOLNÁR – BABAI, 2009; BABAI – MOLNÁR, 2009; BABAI – MOLNÁR – MOLNÁR, 2014.

(MAGYAR, 2008, 65–66.), más változat szerint Álmos vezér¹⁹ süvegéből hullott ki, amikor az seregével átkelt a Kárpátok gerincén, és amely mag megfogva azóta honos a Tatros mentén. Noha viszonylag ritka faj, Farkasokpatakán is létezik szórványosan, többek között néhány háznaira Tankó Fülöp Gyugyu portájától, tulajdon unokatestvére kertjében. A farkasokpataki mesemondó szemléletes leírása szerint: (7. kép)

7. kép A csercsevirág. Fénykép: Dániel Mónika, 2020.

„Nagy szép horgas vót, odaállott a süveghez, csak sajnos, hogy maga nem ismeri. De megmutatom. Ulyan vót, mint a nyíl. Mikor kifeszítik, az íj, szóval. És elhullott itt, és nagy szájhagyomán, hogy Attila hozta azt a fajta virágot. Mikor elnyitják, olyan pont, mint két nyuszi essze. De mikor ugy egybe van az a szirmocska, ugy néz ki, mint ha céloznánk az íjjal. Olyan szép rózsaszín virágja van. Egy öregasszontól hallottam, hogy: ne, fiam, ezt így hallottuk, szájhagyomán, aszongya, hogy így hozták a hunok ide magyar földre ezt a virágot.”²⁰

Szintén történeti kontextusba ágyazott a Csíkban és Gyimesben *csengőkórónak* mondott kakascímer (*Rhinanthus minor*) folklórhagyománya. E növény 2007. évi közös havasi kirándulásunk alkalmából került szóba (MAGYAR, 2008, 156.) a közeli Csíkszentdomokos határában 1599-ben meggyilkolt Báthori András kapcsán. A tragikus sorsú erdélyi fejedelem és bíboros alakja körül mondakör formálódott az elkövetke-

¹⁹ Saját kéziratos gyűjtés, 2021.

²⁰ Saját kéziratos gyűjtés, 2007 (MAGYAR, 2008, 65.). Típuszáma: MZ II. A 31.2. (MAGYAR, 2018a, IIa, 24.).

ző századokban, halála helyszíne pedig búcsújáró helylé vált (MAGYAR, 1998; 2006, 51–150.). A mondakör egyik – Csíkban és Gyimesben egyaránt honos – története szerint kivégzése előtt Báthori megátkozza a felcsíki székelyeket: ha meghagyják az életét, sosem tapasztalt bőség köszönt a vidék népére, ellenkező esetben azonban hét évig hiába is szántanak vagy vetnek, mert a határukon csak csengőkóró fog teremni: a gazdálkodó ember szemében az egyik leghitványabb növény, amelyet száraz termése miatt egyik legelő állat sem fogyaszt szívesen (MAGYAR, 1998, 59.; 2012, 124.).²¹ (8–9. kép)

8. kép Csengőkóróval benőtt kaszáló a Széphavas tetején. Fénykép: Babai Dániel, 2021.

Szintén történeti kontextusban értelmezhető, ám nem a múltra reflektáló, hanem az eszkatológikus mondák részét képezi a Gyimesben *szégyenburján*nak (lapulevelű keserűfű – *Polygonum lapathifolium*) nevezett növényről szóló folklórhagyomány. A 2021 nyarán végzett terepmunka (és filmforgatás) során Tankó Fülöp Gyugyu saját *bennvaló* kaszálóján mutatta a nevezett növény levelén a még létező, ám elhalványultnak és megkisebbedettnek mondott sötétes foltot, idézve a korábbi nemzedékek tagjainak intelmét, miszerint ha e növény leveléről eltűnik a folt, megszűnik az emberekben (a nőkben) a szégyenérzet. Noha a szégyen múlását jelző növény (virág) Kárpát-medence-szerte a legkülönfélébb lehet, mint folklórhagyomány a Felföldtől Moldváig elterjedt (MAGYAR, 2018a, IV, 516., 2021, III, 183.).²² (10. kép)

²¹ A *Rhinantus minor* negatív népi megítélésének természettudományos magyarázatához (olyan félparazita, amely vizet és ásványi anyagokat lop szívógyökereken át a szomszédos gazdanövényektől, és azért ritkul ki a környezetében a gyep): GIBSON – WATKINSON, 1992.

²² Típuszáma: MZ IV. N 53.1.; MZH H61.

9. kép A csengőkóró. Fénykép: Jakab Gusztáv, 2021.

A hiedelemmondák közé tartozik, és valóság tartalmát illetően maga a mesemondó is némi szkepszissel beszélte el a *vasfűvel* (*Verbena officinalis*) és az *ördögbordával* (sasharaszt – *Pteridium aquilinum*)²³ kapcsolatos gyimesi folklórhagyományt. Mindkét, mitikusnak tartott növényhez kisebb mondakör tapad az erdélyi folklórbán (MAGYAR, 2021, III, 163–166., 171–173.). Míg az utóbbiról azt tartják, hogy csakis Keresztelő Szent János (Szent Iván) éjjelén virágozik, és a szerencsés halandó csak véletlenül juthat a birtokába (MAGYAR, 2018b, 458.), a vasfű megszerzése (amely karba, tenyérbe forrasztva zárnyitó erővel bír) aktív módon, ám többnyire csak leleménnyel lehetséges. A magyar nyelvterület más részeihez hasonlóan (BIHARI, 1980, 124.; MAGYAR, 2021, III, 163–164.) Gyimesben is ismert az a hiedelem, hogy vasfűre azért lehet szert tenni, hogy keresnek

10. kép A szégyenburján. Fénykép: Magyar Zoltán, 2021.

²³ Gyimesben a páfrányalkatúak osztályába tartozó több növényt is ezzel a névvel illetnek. Vö. MOLNÁR – BABAI, 2009, 138., 140.

egy sündisznófészket, a sün kicsinyeit elviszik és bezárják valahová, mire az anyjuk vasfűvel a szájában elmegy oda, és a fiait kiszabadítja, a feleslegessé vált növényt pedig a helyszínen hagyja.²⁴ E nemzetközileg is elterjedt, fabulatnak minősülő monda külön érdekessége, hogy Gyimesben akár igaz történetté is átlényegülhet. Midőn e téma egy beszélgetés alkalmával 2021 nyarán is szóba került Tankó Fülöp Gyugyu otthonában, az egyik jelenlévő szomszéd elmesélte, hogy még gyerekkorában – maga is hallván minderről – próbát tett egy sün fiaival, hogy ő is szert tegyen vasfűre, s noha a növényre nem lelt rá, máig sem tudja magyarázatát, hogy hogyan, de reggelre nyomtalanul eltűntek „börtönükből” az előző este oda gondosan bezárt kicsinyek.

11. kép Fehér zászpa. Fénykép: Babai Dániel, 2018.

Itt érdemes a gyimesi csángó növényismeret néhány folklórral határos példáját is megemlíteni. Másokhoz hasonlóan a farkasokpataki mesemondó is úgy tartja, hogy a *zászpa* (vadzab, fehér zászpa – *Veratrum album*) mérgező, megszártva és ételbe keverve akár halálos is lehet az elfogyasztása.²⁵ (11. kép) A gyógynövénynek tekintett *eszpenz* (pirosuló hunyor – *Helleborus purpurascens*) ellenben a gyimesi népi gyógyászatnak is része: Tankó Fülöp Gyugyu – a „régii öregek” instrukciói alapján – maga is élt vele: szomszédja orbáncban beteg disznóját gyógyította meg azáltal, hogy a növény gyökerét kiásta, és aztán behúzta a disznó fülébe egy árral.²⁶ Nem tudni ellenben, hogy a faaszalás mágikus rítusát ő maga végezte-e: elmondása szerint, ha valaki egy élőfát a Mária Magdolna napját (július 22.) megelőző szerdán megkopogtat, az a fa Szent Mihály napjáig (szeptember 29.) kiszárad.²⁷ A szintén gyimesi csángók által lakott Úz-völgyi Csinódon ezt a hiedelmet Szent Abdon és Szennen napjához (július 30.) kötik az ott lakók (MAGYAR, 2009a, 345.), mondai adaptációja pedig ismert Gyimesbükkről is (ALBERT, 1995, 83–84.).

²⁴ Saját kéziratos gyűjtés, 2020.

²⁵ Saját kéziratos gyűjtés, 2020. A zászpát/ászpát Gyimesben szokták használni tetűirtásra és a portára tévedt idegen baromfik eltüntetéséhez. Általános megfigyelés, hogy ha a juhok a legelőn sokat esznek belőle, estére habzik a szájuk és hánynak tőle (Babai Dániel szíves közlése).

²⁶ Saját kéziratos gyűjtés, 2020. Vö. MOLNÁR – BABAI, 2009, 129.

²⁷ Saját kéziratos gyűjtés, 2020.

Állatvilág

Tankó Fülöp Gyugyu szövegfolklor repertoárjában az állatokról szóló, különböző műfajú történetek fémjelzik leginkább a természetismeretét. A duplumokkal együtt közel száz mese, monda, példázat, igaz történet alkotja ezt a tematikus csoportot, melyek többségében első kézből szerzett értesüléseken vagy személyes megfigyelésen, megtapasztaláson alapuló elbeszélések. A meseként előadott állatmesék, legendamesék, példázatok és eredetmagyarázó mondák (*A tücsök és a hangya; Cigány a farkasveremben; A légy teremtése; Miért rövid a sikkígyó farka?; Miért görbe a bolha háta?; A ló és a szamár sorsa*) népköltészeti szempontból relevánsak, azonban előadójuk természetismeretéről vajmi keveset árulnak el. Nem úgy azok a hiedelemmondák és igaz történetek, melyeket érdemes az azokban szereplő állatok szerint számba venni.

A – mások által a – hétköznapi életben is megtapasztalt reáliák egyik kétarcú hiedelemleme a mitikus állatnak tekintett sárkány, amely vihardémonként és sárkánykígyóként egyaránt jelen van Tankó Fülöp Gyugyu képzeletvilágában. Míg a *nagyidő*, azaz vihar, felhőszakadás idején a sötét fellegekben látható, farkával a földet söprő sárkány képzete más tájakon is elterjedt, (noha nem kizárólagos jelleggel) gyimesi specifikumnak hat a sárkánnyá átalakuló kígyó képzete. A vonatkozó kérdésre válaszul Tankó is arról a Gyimesben közkeletű vélekedésről számolt be, hogy az a kígyó, amelyet hét évig nem lát emberi szem, sárkánnyá válhat (MAGYAR, 2008, 116.) – az átváltozás bővebb epikus kifejtése (vö. MAGYAR, 2003, 606–611.) viszont a későbbi gyűjtésekben sem jött elő tőle. Ellentétben azzal az esztétikailag is figyelemreméltó fabulattal, amelyben a farkasokpataki mesemondó egy csobányosi sárkánykígyó (hatalmas méretű és a juhot pusztító kígyó) megölését elevenítette fel, családi szájhagyomány alapján (MAGYAR, 2008, 117., 2018b, 456.). E részletgazdag népi elbeszélés bővelkedik különlegesnek mondható epikus motívumokban is: a kígyó a Csobányos völgye sziklarenetegének egy barlangjában tanyázik, és „beszívja” magához az arrafelé hajtott/terelgetett juhot; egy erdész lesi meg és lövi le; a szörnyeteg vére pirosra festi a folyó vizét; a sárkánykígyó hulláját a folyó torkolatában fogják ki, és múzeumba szállítják; a sárkánykígyó barlangjában több mázsza gyapjúra talál; stb. Ez utóbbi motívumhoz a mesemondó kombinatív módon még azt is hozzáfűzte, hogy annyi gyapjút gyűjtött a barlangjába, mint egy szénaboglya, és abban a fenevad még a legnagyobb telet is könnyűszerrel átvészelhette.

Számos itt jelzett motívum Tankó Fülöp Gyugyu kígyókról szerzett „hétköznapi” ismereteinek is részét képezi. A zsákmányát meghipnotizáló kígyóról saját megfigyelései alapján számolt be.²⁸ Kevésbé mitikus árnyalattal, de szót ejtett egyéb különleges (piros tarjú, füttyülő) kígyókról is (MAGYAR, 2008, 117–118., 2018b, 457.), továbbá töredékes formában a hiedelemkör egyéb, általánosan elterjedt narratív típusai is szóba kerültek (gyémántot fűjő kígyók; emberbe bújt kígyó).²⁹ A hiedelemkör archaikus rétegét képviseli a pálfordulókor (január 25.) a föld mélyén megforduló kígyókról szóló képzet (MAGYAR, 2018b, 458.), amelynek valóságában Tankó is evidenciaként hisz.

²⁸ Saját kéziratoss gyűjtés, 2020.

²⁹ Saját kéziratoss gyűjtés, 2019.

A hüllők és kétéltűek sorában a víziborjúról³⁰ a farkasokpataki mesemondó is csak közvetett értesülésekkel bír, és a célirányos kérdések ellenére sem derült ki egyértelműen, hogy kárpáti vagy alpesi gótét (*Lissotriton montandoni/Triturus alpestris*) vagy foltos szalamandrát (*Salamandra salamandra*) ért-e alatta. Mindazonáltal maga is úgy véli, hogy a harapása gyógyíthatatlan,³¹ továbbá hallott arról a kortárs mondaként is terjedő történettípusról, miszerint ha porrá őrölve megetetik valakivel, a spórák az illető testében életre kelnek, és kirágják magukat a gazdatestből, áldozatuk kínhalálát okozva (MAGYAR, 2021, III, 138–139., 148–149.).³² Lényegében ez az epikus szüzsé tűnik fel a filmvászonon az *Alien* című science-fiction kultuszfilmben.³³

A víziborjúval ellentétben a béka a Gyimeseken nem csupán egy mindenki által ismert kétéltű, hanem máig hatóan hiedelmek és hiedelemtörténetek tucatjai fűződnek hozzá. A nagy esőzések alkalmával a felhőből lehulló békákról, mint mással megtörtént esetről, Tankó Fülöp Gyugyu is említést tett.³⁴ Általánosabb azonban a rontó, tejelvívő békáról szóló hiedelem. Míg a közeli Csíkban ambivalens, részben pozitív kontextusban, szerencsehozó segítőszellemi szerepkörben is gyakran szerepel a folklórszövegekben, a gyimesi folklorban egyértelműen ártó szándékú lény. A néphit és a hiedelemmondák szerint a tejelvívés egyik lehetséges módja, hogy az ezzel foglalkozó személy (boszorkány, *fermekás*) elküldi a kiszemelt helyre a békáját (amelyet piros szalaggal a nyakán, egy fekete fazékban tart otthona valamely rejtett szegletében). E rontó béka (barna varangy – *Bufo bufo*) az, mely elvégzi az ilyenkor szokásos teendőket (megszopja mások tehenét stb.). A küldött békák megtalálásáról és elpusztításáról szóló történetek alkotják a hagyománykör legszínesebb, esetenként fabulattá érő szövegváltozatait (MAGYAR, 2003, 469–472.). Tankó Fülöp Gyugyu egyik vonatkozó alaptörténete is ilyen: egy Bükklokában vendégeskedő férfi a kamrában egy faceberben véletlenül rátalál a házigazda által tartott *varasbékára*, s megbizonyosodva a látottakról, sietve távozik onnan (MAGYAR, 2008, 106.; 2018b, 451–452.). (*12. kép*)

Hogy a fent említett hagyományok a gyimesiek képzeletvilágában mennyire nem hiedelemhátterüket vesztett történetek, arra két, jellemzőnek mondható példát érdemes említeni. Az első még a 2000-es évek elején történt, Bükkhavaspatakán. A völgy *fejében* lakó ismerőseimet addig „felvilágosult”, a babonaságban alig hívó gyimesiek között tartottam számon, s még csak nem is felszínes ismeretség alapján. A sokadik látogatásom, ott-tartózkodásom volt ez, történetesen áprilisban, amikor a család tagjai a kerti limlomok összegyűjtésével, a tavaszi nagytakarítással foglalkoztak. Ekkor került elő valamelyik melléképület mellől egy varangyos béka (barna varangy – *Bufo bufo*). A rácsodálkozás után felgyorsultak az események: ismerőseim – a harmincas éveiben járó vénlány és a negyven évvel idősebb édesanyja – vasvillát ragadtak és felnyársalták a békát, majd „biztos, ami biztos alapon” tüzet raktak az udvaron, és elégették a szeren-

³⁰ Irodalmához lásd: KICSÍ, 1998.

³¹ Saját kéziratoss gyűjtés, 2020. E hagyomány kapcsán az adatközlő értelemszerűen a szalamandrára gondolhatott.

³² Saját kéziratoss gyűjtés, 2021.

³³ Rendezte és a forgatókönyvet írta Ridley Scott (1979).

³⁴ Csörgő Anna Mária kéziratoss gyűjtése, 2020.

csétlen állatot. Bár ez alkalommal nem feszegettem az okát, hallgatólagosan mindenki tudta, hogy a béka elpusztítása miatt történt (vö. MAGYAR, 2003, 96–97.).

12. kép Farkasokpataka látképe. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

Rendkívül hasonló, ám merőben más végkimenetelű eset zajlott le 2021 júliusában a farkasokpataki Tankó-portán. A ház nyári konyhájában Tankó Fülöp Gyugyu és egy ott időző szomszéd házaspár (B. Péter és B. Kati) társaságában önfeledt beszélgetés folyt, amikor a nyitott ajtó mellett ülő szomszédasszony riadtan felpattant a székről, és minden idegszálával megfeszülve az udvar – a benti villanyfény által félig megvilágított – küszöb előtti sávját nézte. Mivel a diktafon éppen be volt kapcsolva, érdemes szó szerint felidézni az akkori eseményeket:

- „– Mi az? [M. Z.]
– Béka! [T. F.]
– Béka... az ajtóban... [M. Z.]
– Béka, hej, azt a mindenit, hú, hogy megijedtem! Minnyá' abba' a helybe' ollyabbat kap es! [B. K.]
– Minnyá el van menve! Fülöp, gyűjtsd fel a villanyt! [B. P.]
(Tankó Fülöp Gyugyu is felpattan a székről, és belemarkol a sótartóba.)
– Megsózza!... [M. Z. – *csodálkozással elegyes döbbenettel mintegy magának és a szobában szintén jelenlévő magyarországi társának*]
– Hol vagy, hé, mert ebbe' a helybe' megfűszerezlek! [T. F.]
– Megsózza... [M. Z. – *még mindig hitetlenkedve önmagának és a társának*]
– Errefelé, erre! Ott, errefelé! [B. P.]

- De hol van? [T. F.]
- Rúgd el onnan! [B. K.]
- Nézd meg, hogy elmenekül! [T. F.]
- Elmegy biztos. A sótól nagyon menekül. [B. P.]
- Hááá! – Tankó Fülöp Gyugyunak: – Hát te melléjed vetted [a sót]! [B. K.]
- Melléje, de tudja úgy es... [T. F.]
- A hátára kellett volna rea. [B. K.]
- Na hadd el! Itt van só. Menj elé! [B. P.]
- Állj meg, no, hogy üldözzem el, mer'... [T. F.]
- Elment, bément a virágok közi... Hú, de megijedtem, hé! [B. K.]
- Nem szabad [megijedni tőle]. [B. P.]
- Egy békátul megijedsz. S akkor Pétertül nem félsz, hogy ad egy taslit? [T. F. – nevet]

Az eset tehát – a béka szempontjából – „happy end”-del végződött, sikerült elmenekülnie, ellenkező esetben a sózás a pusztulását okozta volna. A történesek végső oka persze ez esetben is több volt pusztá asszonyi ijedelemnél, lévén, hogy pillanatok alatt hosszú generációk óta a lokális kultúra részét képező hiedelmek aktiválódtak, még akkor is, ha nem a saját portát érintette az. Másrészt pedig a fejlődésen tartó házigazda reakciója is szinkronba került a gyimesi őstől hallottakkal, s a béka elpusztítására irányuló törekvés valójában nem is az állat, hanem az általa megtestesített veszély, a lehetséges gazdasági kár elhárítását szolgálta.

Tankó Fülöp Gyugyu állatokkal kapcsolatos egyéb közlései már javarészt igaz történetek, ám már csak alkotó típusú történetmondói attitűdje és stílusa miatt is, esetenként nem nélkülözik a folklorisztikus mozzanatokat és hiedelemelemeket. Noha a továbbiakban létező, reális lényekről, a gyimesi hegyvidéken valóban élő vagy alkalmanként előforduló, az emberek által olykor valóban látott vadállatokról lesz szó, némi egzotikum tagadhatatlanul körüllegi a róluk szóló történeteket. Hiszen egy medve, farkas, hiúz stb. felbukkanása mégiscsak rendkívüli esemény még a Keleti-Kárpátok településein is, hát még a modern kor városi embere számára, jóllehet éppen a Székelyföldön elszaporodott és a településekre is bemerészkedő medvékről a tömegmédiá újabban szinte futószalagon szállítja a borzongató híreket, sőt videókat. Tankó Fülöp Gyugyu medvetörténeteiben az az igazán különleges, hogy egyedi stílusban, tájnyelvi ízekkel fűszerezve jeleníti meg narratív formában a medve (barna medve – *Ursus arctos*) látására, a medvével való találkozására rezonáló lélektani feszültséget, valamint sző bele a történeteibe olyan fokú természetismeretet, amely elbeszéléseit többé teszi egy-egy szenzációs beszámolóknál (13. kép).

A farkasokpataki mesemondó medvetörténetei tematikailag és tipológiailag rendkívül széles spektrumot fognak át, bár hiányoznak belőlük az erdélyi prózaepikában honos fabulatszerű történetek (a medve által elrabolt lány stb. mondája – lásd: MAGYAR, 2021, III, 116–117.). Tankó Fülöp Gyugyu medvéről szóló igaz történetei többnyire hallomásból ismert esetek, és szinte kivétel nélkül a gyimesi szájhagyományban honos elbeszélések (a medve által megölt és felfalt hargitai pásztor; a medvével birkózó szomszédok;

13. kép A medve ellen szögekkel kivert istállóajtó Ciherekpatakán. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

a medve által megölt bika; a malacot zsákmányoló és a méhkaptárakat szétszóró medve esete – MAGYAR, 2008, 135–136.)³⁵ A kivétel az az élményelbeszélés, amely arról szól, hogy Tankó megelegelve azt, hogy egy vaddisznó dézsmálja a háza fölötti hegyoldalban lévő krumpliföldjét, éjszaka lesben áll, hogy elijessze a vadat, azonban a várt vadállat helyett egy medve érkezik aznap, amely megérezve a petróleumlámpa szagát, keresztülrohan a kerten, és futtában ledönti még a léckerítést is.³⁶

Tankó Fülöp Gyugyu medvéről szerzett ismeretei azonban az egyetlen személyes találkozón messze túlmutatóan gazdagok. Ezek többségének szintén a gyimesi szájhagyomány az eredője. Vonatkozó adatközlésében kifejezetten plasztikus leírását adja a vérmedve és a hangyászmedve közötti különbségnek,³⁷ annak, hogy a *hangyászmedve* miként falatozik, felborogatva a legelőn nagy szám-

ban lévő hangyazsombékokat, továbbá annak, hogy mit eszik e vadállat – előbújván az üregéből – kora tavasszal (pimpót, rügyet, csalánt, csalángyökeret).³⁸ A farkasokpataki mesemondó ez irányú érdeklődése odáig terjedt, hogy a március végi agancsászása alkalmával felfedezett medvebarlangot megmutatta egy ismerősének: „Kerestem olyan kollégát, hogy úgy járjon a hegyeken, ahogy én szoktam.” Rá is találnak a lombbal, fűvel, sással kibélelt sziklaüregre, amelyből akkorra már kiment a medve, a „kolléga” azonban így is annyira megiszonyodik a látottaktól, hogy többé nem kívánja járni a hegyeket.³⁹ (14. kép)

A másik nevezetes ragadozó nagyvad, a farkas (szürke farkas – *Canis lupus*) már a régmúlt időkben is része volt a gyimesi mindennapoknak. Ennek megfelelően Tankó Fülöp Gyugyu ez irányú értesülései is javarészt az elődöktől, az édesapjától és a szom-

³⁵ Továbbá saját kéziratok gyűjtések (2005, 2017, 2020, 2021).

³⁶ Saját kéziratok gyűjtés, 2016.

³⁷ „A vérmedve az csak az állatokat pusztítsa, a hangyászmedve az csak avar babrál, dógára adta a hangyát, amit láttunk tegnap, hogy borogatta fel a hangyabolyt. Avval él, abból él” (saját kéziratok gyűjtés, 2021).

³⁸ Saját kéziratok gyűjtések (2015, 2020, 2021).

³⁹ Saját kéziratok gyűjtés, 2011.

14. kép Tankó Fülöp Gyugyu egy hangyazsombékot vizsgál. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

széd öregektől származnak, azonban akad személyes élmény is közöttük. E tematikus csoport történetei műfaji tekintetben a fentebb részletezethez hasonlóan széles skálán mozognak, állatmesék éppúgy találhatóak közöttük, mint klasszicizálódott hiedelemtörténetek. *A cigány a farkasveremben* típusú vándortörténetről (ATU 168) már említést tettünk, jelezvén, hogy az Tankó elbeszélői repertoárjának is része. Egy természetdémoni jegyekkel bíró, különleges fehér farkasról a ciherekpataki mesemondó, Póra Péter mondott el 1996-ban egy máig páratlan történetet (MAGYAR, 2003, 272–275., 2006, 35–39.). Gyimesi gyűjtéseink során csak közvetett nyomára találtunk annak a reliktszerű népi elbeszélésnek, amely a moldvai csángó folklórban több szövegváltozatban ismert, és arról szól, hogy Szent András vezérli e vadállatokat, ő a farkasok ura és ő mondja meg nekik Szent András napjának éjszakáján, hogy az elkövetkező télen hol és kit ehetnek meg (HEGEDŰS, 1952, 243–244.; BOSNYÁK, 1980, 126–127.). Ez utóbbi hiedelemmonda fabulat szoros összefüggésben van azzal a Gyimes-szerte honos (Tankó által is gyakorolt) rítussal és hiedelemmel, miszerint Szent András napján (november 30.) bekötik a farkasok ellen az ollókat (mert a nyitott olló a farkas száját jelképezi, és mágikus módon ezáltal kötik be azt – MAGYAR, 2008, 135.).

Az elhárító rítus ellenére kevés olyan gyimesi gazda van, akinek ne lett volna része farkasok általi kártételben. Tankó Fülöp Gyugyunak történetesen nem, ám ő maga is hosszasan tudja sorolni a vonatkozó káreseteket: juhot, lovat ölnek meg, visznek el; egy havasi karámba beszabadulva egyszerre öt juhval végeznek (MAGYAR, 2008, 133–134.). Télen különösen a kutyákra veszélyesek (maguk után csalják, vagy láncostul viszik el

üket), és Tankó szerint különösen a csikókra vadásznak előszeretettel. Mint oly plasztikusan megfogalmazta: „A csikónak olyan édes a vére, hogy a farkas él-hal érte”.⁴⁰

A fentiekkel ellentétben a farkasokpataki mesemondó régi történetként mesélt arról, hogy a farkas elvitt egy az esti órákban az udvarra szükségét végezni kiment kisgyereket (MAGYAR, 2008, 134.). Hasonlóképpen fabulatszerű – noha megtörtént esetként lett elbeszélve – annak a ciherekpataki embernek az esete, akit a Farkas-havason öt farkas támadott meg, kezdték a havat szemberúgni vele, és az illető csak a lélekjelenlétének köszönhetően és a lovát prédául hagyva menekült meg – bár végtére is az akkori nagy ijedtség lett utóbb a végzete (MAGYAR, 2008, 134.). Tankó Fülöp Gyugyu személyes találkozására – szintén öt! – farkassal az elbeszélő szerint hasonlóképpen magában hordozta a tragikum lehetőségét. A hófödte hegyvidéki tájon magányosan agancsászó Tankó élménytörténete bővelkedik részletgazdag megfigyelésekben (pl. miként viselkedett társaival a farka vezérének számító „galambszürke” farkas).⁴¹ Hasonló élénk figyelem és érdeklődés minden jel szerint már Tankó édesapját (idősebb Tankó Fülöpöt) is jellemezte, akinek farkassal való találkozására a vadállat lelövésével végződött, és aki az állat megnyúzását követően még arra is kíváncsi volt, hogy az mit evett (az állat felboncolt és üres gyomrában nagy meglepetésére talált egy kötélvéget – MAGYAR, 2011, I, 120–121.).

Mivel rendkívül rejtőzködő életet él, még a gyimesiek szemében is sok tekintetben titokzatos állatnak számít az eurázsiai hiúz (*Lynx lynx*). „Szép az oktan állat” – miként egy ízben a már említett ciherekpataki mesemondó jellemezte. Maga Tankó Fülöp Gyugyi sem találkozott vele, a róla szóló hiedelemmondát (MAGYAR, 2021, III, 151.) azonban ismeri (esetenként még a szarvasmarhát is megtámadja, a hátára ugorva rágja be magát a prédául választott állat gyomrába a végbelén keresztül, majd amikor ott mindent összeharapdált, távozik), sőt, még arról is említést tett, hogy egyszer Apahavason látott egy olyan tehenet, amelyet egy hiúz (*macskahiúz*) ölt meg.⁴²

Tankó Fülöp Gyugyu igaz történeteinek egy csoportja az általa megfogott, illetve felnevelt vadállatokról szól. Élve egy-egy alkalmi lehetőséggel, csellel/csalétekkel megfogott, és a prémjéért hónapokig tartott egy-egy rókát és nyestet.⁴³ Kisebb etológiai leírásnak is beillenek az általa felnevelt sasfőlkáról (annak táplálkozási szokásairól) és mókusokról szóló történetek.⁴⁴ Személyes megfigyelésen alapuló közlés az állati maradványok (a *csüg*) érdekében a farkasokat nyomon követő róka (vörös róka – *Vulpes vulpes*) esete,⁴⁵ ellenben ismét csak a képzelet szüleménye számos, a denevérekkel (denevérfélék – *Chiroptera*) kapcsolatos hiedelem (belecsimpaszkodik az emberek hajába, átváltozik).⁴⁶ Ez utóbbi képzetet szórványosan a Gyimesekben másutt is feljegyezték (MAGYAR, 2021, III, 153.), és lényegében analóg a sárkány eredetének hiedelmével: míg

⁴⁰ Saját kézirat gyűjtés, 2020.

⁴¹ Saját kézirat gyűjtés, 2021.

⁴² Saját kézirat gyűjtések (2020, 2021).

⁴³ Saját kézirat gyűjtés, 2021.

⁴⁴ Saját kézirat gyűjtések, 2021.

⁴⁵ Saját kézirat gyűjtés, 2021.

⁴⁶ Saját kézirat gyűjtés, 2021.

ott az emberi szem által hét évig nem látott kígyóból válik félelmetes szörnyeteg, ebben az esetben a hét esztendő („öreg-öreg”) egér alakul át denevérré, amennyiben addig sikerül az emberek elől elrejtőznie.

A farkasokpataki mesemondónak átlagot meghaladó ismeretei vannak az őt körülvevő madárvilágról is. Noha e téma szisztematikus ornitológiai jellegű kikérdezése még nem történt meg, a madarakkal kapcsolatos történetek is hangsúlyos részét képezik elbeszélői repertoárjának. Sokban hasonlatos e korpusz ahhoz az antropológiai gyűjtéshez, amely egy pápua új guineai hegyi törzs egy tagjának madárismeretét rögzítette (MAJNEP – BULMER, 1977, 41–192.).⁴⁷ A felnevelt sasról (békászósas – *Aquila pomarina*) már volt szó. Nem kevésbé hat különlegesnek az a családi hagyományként öröklődő történet, miszerint egy ízben keselyűk (barátkeselyű – *Aegypius monachus*, vagy fakókeselyű – *Gyps fulvus*) is feltűntek a környező hegyvidéken, megérezve a szarvasmarha csordában a havason valamilyen betegség következtében elhullott döögöket.⁴⁸ A gyimesi csángók történeti emlékezetének része az is, hogy valaha léteztek ezen a tájon nagy számban sasok és a helybeliek által *vadpáváknak* mondott fajdkakasok (siketfajd – *Tetrao urogallus*) is.⁴⁹ Egy bizonyos fecskéfajról, az ún. *csungifecskéről* már szintén csak múlt időben tett említést Tankó, leírva a többi fecskétől eltérő külsejüket és fészekrakási szokásaikat (két bejárata volt a fészüknek), tekintettel arra, hogy éveken keresztül az egyik szomszédjának istállójában fészkeltek.⁵⁰ A fecskéfészkek leverésének tabuja Gyimesben ma is élő hiedelem (aki megteszi, annak leszarád a keze), ellenben Farkasokpatakán csakis Tankótól hallottuk azt a két különleges hagyományt, miszerint a fecskék „Meleg-Indiában” telelnek, valamint hogy régebben még óceánjáró hajókat is beállítottak annak érdekében, hogy hosszú útjuk közben megpihenhessenek, mígnem egy hajó elsüllyedt a tömegesen rászálló fecskék súlya alatt.⁵¹

Hasonló – eredetmagyarázó – fabulat a kakukk (*Cuculus canorus*) átváltozásáról szóló, Erdély más vidékein is ismert történet (MAGYAR, 2021, III, 147–148.). Maga Tankó Fülöp Gyugyu is hittet vallja, hogy a kakukk Keresztelő Szent János napjáig (június 24.) kakukkol, ám azt követően elhallgat, mert átváltozik a baromfira vadászó *ülivé*, azaz vércsévé (vörös vércse – *Falco tinnunculus*) vagy héjának (*Accipiter gentilis*).⁵² E képzet egy változata Gyimesben szórványosan a harkállyal kapcsolatosan is ismert (MA-

⁴⁷ Köszönet Babai Dánielnek, aki erre a kiadványra felhívta a figyelmemet.

⁴⁸ Saját kéziratos gyűjtés, 2021. Saseselyűk erdélyi feltűnéséről Cserei Mihály *Históriájából* értesülhetünk még. Mint az a 18. század elején íródott krónikában olvasható, évekkel korábban saseselyűk tömege gyűlt e vidékre, megtámadták a haszonállatokat, sőt még az embereket is, és e szokatlan történéseket az erdélyiek a közelgő háború, valamint az ország romlásának előjeleként értelmezték (CSEREI, 1837, 457.). E hagyomány típuszáma: MZ IV. M 33.2. A veszedelmes saseselyűk (MAGYAR, 2018a, IV, 491–492.).

⁴⁹ Saját kéziratos gyűjtés, 2021.

⁵⁰ Saját kéziratos gyűjtés, 2021. E taxon népi elnevezése valószínűleg román jövevényszó, a *ciung* (csonka) szóból származik, azzal összefüggésben, hogy az adatközlők a másik két általuk ismertnél rövidebb farkú madárként írták le a *csungifecskét*.

⁵¹ Saját kéziratos gyűjtés, 2021. E modern mondának is tekinthető narratív típus további hét szövegváltozata ismert Babai Dániel gyűjtéséből: Ethnozoológiai Adattár, ELKH Néprajztudományi Intézet. Duplumként: Erdélyi Magyar Hiedelemmonda Archivum: MZA 149546–149552.

⁵² Saját kéziratos gyűjtés, 2020.

15. kép Tankó Fülöp által faragott, fekete harkályt ábrázoló faszobor. Fénykép: Csergő Anna Mária, 2021.

GYAR, 2021, III, 148.). Ez utóbbi hagyományt (a harkályá átváltozó rigó) Tankó Fülöp Gyugyu ugyan nem ismeri, ellenben részletesen beszámolt arról, hogy agancsászás közben látta, hogy a harkály miként lyukasztja be a *hangyaszombékot*, továbbá arról, hogy amikor egy elpusztult fekete harkályt (*Dryocopus martius*) talált a kertjében, felidézve olvasmányait, empirikus módon – lenyomva egy botot a madár begyébe – maga is megbizonyosodott arról az állításról, miszerint a harkálynak huszonkét centiméter hosszú nyelve van.⁵³ (15. kép)

Ahollórol (*Corvus corax*) szólván Tankó Fülöp Gyugyu az állat „hatalmas nagy érzékenységét” tartotta kiemelendőnek. Két, megtörtént esetként aposztrofált, ám már a folklorizálódás jegyeit mutató történetet mondott el a Hunyadiak címerállatául választott madárról (vö. MAGYAR, 2018a, I, 156–157.): az egyik szerint egy gyimesi ember szelídített hollója egészen a távoli városig kísért a levegőben vasúton

utazó gazdáját, a másik pedig arról szól, hogy minden más állatnál gyorsabban és pontosabban észreveszik azt, ha valahol a határban elpusztult állat van.⁵⁴

A farkasokpataki mesemondó hiedelemvilágának (és részben ökológiai tudásának) a különféle előjelekkel kapcsolatos képzetek is szerves részét alkotják. Többnyire memoratok formájában számolt be arról, hogy miként igazolódott be egy-egy ilyen baljós előjel (bagoly szállt egy közeli fára, egy fehér galamb szállt a házra, hosszasan üvöltött a kutya a szomszédban), melyet mindannyiszor haláleset követett.⁵⁵ Folklor reliktumként is értelmezhető az az édesapjától hallott történet (MAGYAR, 2018b, 448.), miszerint egymásba kapaszkodott férgek (a „hadinyű”)⁵⁶ jelezték a háborús veszedelem⁵⁷ – adott esetben az 1989. évi romániai forradalom – közeli bekövetkeztét.

Az állatok időjósító szerepét szintén kitüntetett figyelemmel kísérik máig is a gyimesiek. Tankó Fülöp Gyugyu egyik, tudós pásztorról szóló, történetében a juhász a vadállatok helyváltoztatásából következtet a másnapi ítéletidőre (MAGYAR, 2008, 110.). Ezt a hagyományt Tankó saját megfigyelésével is alátámasztotta: amikor egyszer az őzek

⁵³ Bizonyára e biológiai kísérlettel és az állat megfigyelésével összefüggésben faragta meg azt a fekete harkály szobrot, amely egyike legsikerültebb műveinek.

⁵⁴ Saját kéziratos gyűjtés, 2020.

⁵⁵ Saját kéziratos gyűjtések (2019, 2020).

⁵⁶ Valószínűleg a fenyő bűcsújáró lepke (*Thaumetopoe pinivora*) hernyójáról van szó, mely állatok különös mozgására és haladására a nevük is utal.

⁵⁷ E hagyomány egyetlen további szövegváltozata szintén Gyimesből ismert (VARGA, 1996, 90.).

bejöttek a háza mellé, másnapra rossz idő lett. Szintén az ő személyes tapasztalata szerint, ha cinege „cicog” a ház körül és kutat élelem után, illetve ha a harkály a völgy északi oldalán keres eleséget, hamarosan elromlik az idő. Megfigyelései szerint bizonyos esetekben a kakaskukorékolás is időváltozást jelez.⁵⁸

A környező természetéről alkotott képzetek egyik különös és különleges darabja Tankó Fülöp Gyugyu *mézharmatról* szóló története.⁵⁹ E memorat az eredetét tekintve édesapja elbeszélése, aki a Hargita oldalában legeltetve vált szemtanújává és részesévé egy szokatlan természeti jelenségek: „Eljött egy valamilyen ájerszerűség [...] a mogyorófa lapity vót, csüngött le, amikor a nap megsütte, csüngött le, mint az ökörnyál ősszel. Csüngött le az a méz. Tiszta édes méz vót.” A jelenség csodaszerűségét mindazonáltal az elbeszélő szerint baljós fejlemények kísérték: kisvártatva lesántult az egész tinócsorda, és a pásztor kénytelen volt otthagyni azt a helyet (MAGYAR, 2018b, 458–459.).

A farkasokpataki mesemondó természettel kapcsolatos megfigyelései olyan apró részletekre is kiterjednek, mint hogy egyes állatok miként próbálják átvészelni a telet. Az általa felfedezett, különféle növényekkel kibélelt medvebarlangról már volt szó. Egy a tüskéibe gyűjtött száraz levelekkel leendő búvóhelyét kereső sünnre szintén ő figyelt fel.⁶⁰ Hogy könnyebben érthetővé váljon adatközlőm mindenre kiterjedő figyelme és a természeti jelenségek megismerésére irányuló törekvése, érdemes teljes egészében közreadni az alábbi visszaemlékezést, amely egy telelő tücsök (mezei tücsök – *Gryllus campestris*) felfedezéséről számol be:

„Mikor vezették be a villanyt, magasfeszültséget, én is mint szezonmunkás, elmentem. Beosztottak Középlóktól, így híják, a Pójis, Felsőlókától kívül van, most valami cigányok vannak megtelepedve oda. Régen pedig pontosan az oszlop helye a tetőre jutott. Hogy erre is lütős vót, s arra is. Kezdtém ásni, jó kézbelik vótak, ők adták. Nekifogtam a munkálatnak, s ástam-ástam szakszerűen. Mint a betonfal, egyenes kellett legyen, na. Oszt alább nem vót fagyos, de itt olyan agyagos, omlós föld. Lemék olyan másfél méterre körülbelül. Még annyit se. Megláttam egy akkora lyukat úgy a falon le, az ásás ódalán. Olyan kandargózósan, cikk-cakkos, de csak ott kellett lemenjen egyenesen. De az az izé ott követte, az a nyom. Annyi vastag vót, mint a kisujjam. S mi lehet, Úristen, má’ haladtam meg. Mer’ másfél metret, egy és fél metret mély légyen, nyolcvan centi átalos, így egy méter, hogy térjen az ember lapáttal kidobni a földet. S kezdek gondolkozni, mer’ egyedül vótam, mindenki fel vót osztva, nem tudom, hány, hetven méterre vótak az oszlopok egymástól. Én gyanús lettem s csudás, hogy ez nem lehet... mer’ gyökér es elrothad, s akkor olyan lyuk kerül. Igen, de e’ nem. Mikor még mejek valamennyit, nem mértem akkor, csak így eszembe’ tartottam. Hát látok egy olyan gumósze-

⁵⁸ Saját kéziratok gyűjtések (2019, 2020).

⁵⁹ Hogy ez sem teljesen egyedülálló folklórhagyomány, azt jelzi, hogy az a moldvai csángóktól is ismert (HALÁSZ, 2016, 87.). A mézharmat a természettudományos magyarázat szerint olyan cukortartalmú kiválasztási termék, amelyet különösen a levéltetvek (*Aphidina*) néhány faja állít elő a növények nedveit szívogatva, és amely nedvek egy részét le is adják a táplálkozás közben.

⁶⁰ Saját kéziratok gyűjtés, 2021.

rúséget, egy olyan üreget. Mint egy tyúktojáshéjnak a fele. Jó nagyocska vót. S hát ződ van abba' a fagyos... [földben]... de ott nem vót fagyos. Mondom: ez a ződ miféle? Billentem meg így az ujjamval: három darab eperlapi vót! Ulyan ződ, mintha most szakítottam vóna, márciusba'. Tehát azt télire termelte, s ő ugye hallotta a dörgetést... Amikor a lapit kigurítottam, nem tudtam elképzelni, hogy hogy került oda. Küjjel hó vót, jég vót. Hát megpisszantottam az ujjamval: s hát az eperlapik lehullnak. Felveszem, s nézek, hogy honnan került: s hát a tücsök meg van huzódva. Jó nagyocska tücsök, mint a kisujjamnak a fele. Meg van huzódva. S hogy mit tudjak csinálni? Na mondom: ez a valódi! A lapikat visszattetem oda, s egy kicsi követ odatettem, hogy ne hulljanak le. Igen, de osztán jött a tél, s ki tudja, mennyi üdőre tették az oszlopokat. Hogy lehet-lehet, hogy nem fagyott meg, de tél közepe vót, úgyhogy biztos, hogy elpusztult.

[*De márciust mondott...*]

Március, igen. Március dereka vót körülbelül.

[*Na akkor megélt? Nem élt meg?*]

Még nem élt meg, mer' itt hó borította. Hogy mennyit raktározott? Lehetett raktára egyebütt is. Akkor ki tudott telelni, mer' ott nem fagyott meg odabe' egyáltalán osztán. Így ilyen furcsa történetet találtam.”⁶¹

Az ilyen és hasonló példákban merítő természetismeret adja a magyarázatát annak, hogy Tankó Fülöp Gyugyu más tematikájú történetei is miért vannak tele apró, színes, a természeti környezetre rezonáló motívumokkal – végső soron személyes megfigyeléseivel. Jó példa erre egyik legkülönlegesebb története, az antik időkig visszanyúló Guntram-monda,⁶² a kettőslélek-képzet gyimesi mondai redakciójának számító fabulat (MAGYAR, 2008, 98–98., 2018b, 445–447.), amely szinte megelevenedik azáltal, hogy a történetmondó minden apró részletében kidolgozottan adja elő a két szerencsét próbáló vadász hegyvidéki útját, átkelését egy patakon, pihenésük helyszínét, a kincshez vezető fehér egér viselkedését stb.⁶³ A már említett 2007. évi közös széphavasi kirándulás részletesen dokumentált szöveganyaga is bővelkedik a természeti környezetre reflektáló mikrorészletekben (MAGYAR, 2008, 139–172., 2009b, 99–131.). Az ott is szóba került kincses hagyomány, miszerint a Széphavással átellenben magasodó Csapókőve titkos kincset rejt, amelyet csak Keresztelő Szent János napjának hajnalán lehet felfedezni, amikor a Nap első sugara megvilágítja a megnyíló üreget (MAGYAR, 2008, 96–97.),⁶⁴ saját bevallása szerint már addig is többször foglalkoztatta a mesemondó képzeletét (volt olyan június 24-dike, amikor a hajnal Tankót a kaszálóján találta, ahonnan éppen rálátott

⁶¹ Saját kéziratot gyűjtés, 2021.

⁶² A típus folklorisztikai irodalma: LIXFELD, 1970; JUNG, 1992, 2000; MAGYAR, 2008, 26–28.; BOSNYÁK, 2021, 225–231.

⁶³ Az állatvilágból vett hasonlatokra példa a csinódi mesemondó, Karácsony Gyula egyik, rekegőről szóló, története, amelyben e természetfeletti lény által kibocsátott hanghatásokat az alábbi példákkal írta le: „S akkor belül, az uton belül ulyan hangot adott ki, mint mikor a macskát valami megfogja, s a' rekeg. Az a hang jött ki. [...] De az a hang ulyanné változott, mint mikor a farkas a kutyát megöli, s a hang eppe' a kutyából alig jó ki, az a kicsi nyöszörgés.” (MAGYAR, 2009a, 300.)

⁶⁴ E motívum további előfordulásai a magyar folklórban: MAGYAR, 2018a, VIII, 134.

a nevezett hegycsúcsra, azonban a lehetséges kincskeresést a nagy távolság megakadályozta). (16. kép)

16. kép Tankó Fülöp Gyugyu a Széphavason mesél. Fénykép: Magyar Zoltán, 2007.

Összegzés

Tankó Fülöp Gyugyu természetismeretének a fenti példák nyilvánvalóan csak egyik, népköltészeti szempontból számba vett szegmensét alkotják. A mindennapi életterét jelentő mikrokörnyezet biológiai sokszínűségének áttekintése, a gyimesi biodiverzitás számos etnobotanikai vetülete, az egyes fajok haszna és felhasználása értelemszerűen nem fért már bele e tanulmány kereteibe, jóllehet Tankó tradicionális, illetve saját megfigyelésen alapuló ismeretei a folklórra színezett hagyományokon túlmenően sok minden másra is kiterjednek. Noha ökológiai tudása még a folklór-specialisták sorában sem biztos, hogy egyedülálló, hasonló, összegzésszerű áttekintés a magyar folklorisztikában ez idáig még nem készült. És talán már nem is fog, hiszen ő maga is az utolsó népi történetmondók egyike. A hagyományos gazdálkodás gyorsuló ütemű átalakulásával pedig a nem is oly régen még Gyimesben szinte általános tradicionális ökológiai ismeretek java része is eltűnhet, vagy válik majd – jobbik esetben – a biogazdálkodók speciális tudásává. Mindezen sokrétű tudás és hagyomány megörökítése és „átmentése” azonban

egy néprajzkutató számára csakis a vizsgált közösséget belülről is láttatva: résztvevő megfigyelés, állomásozó terepmunka által lehetséges.

Irodalom

ALBERT Ernő

1995 *Boszorkányos dógok. Gyimesi csángó hiedelemmondák, hiedelmek.* Sepsi-szentgyörgy, Bon Ami.

ANDRÁSFALVY Bertalan

1973 *A Sárköz ősi ártéri gazdálkodása.* Budapest, VIZDOK Nyomda. /Vízügyi Történeti Füzetek 6./

1975 *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig.* Szekszárd, Tolna Megyei Levéltár.

BABAI Dániel – MOLNÁR Ábel – MOLNÁR Zsolt

2014 „Ahogy gondozza, úgy veszi hasznát”. *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben.* Budapest – Vácrátót, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete – MTA Ökológiai és Botanikai Intézet.

BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt

2009 Népi növényismeret Gyimesben II. Termőhely és élőhelyismeret. *Botanikai Közlemények*, 96, 145–173.

2014 Small-scale traditional management of highly species-rich grassland in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 182, 123–125.

BENDA Kálmán (főszerk.)

1981 *Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1626-ig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

BERTÉNYI Iván (szerk.)

2000 A Szent László korabeli egyházi zsinat határozatai. Az úgynevezett I. törvénykönyv. In: BERTÉNYI Iván (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény.* 242–248. Budapest, Osiris Kiadó.

BIHARI Anna

1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus. A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport. /Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6./

BOSNYÁK Sándor

1980 *A moldvai magyarok hitvilága.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport. /Folklór Archívum 12./

2021 *A múltó idő felett. Válogatott tanulmányok.* (Szerk.: MAGYAR Zoltán – TAKÁCS György.) Budapest, Kairosz Kiadó.

CSEREI Mihály

1837 *Cseri Mihály históriája.* Pest, Emich Gusztáv.

FERENCZI Imre

- 1960 Az animizmus világa és a magyar erdőkultusz. *Műveltség és Hagyomány*, I–II, 5–31.

FOTOFAXSIMILE CYPRIÁNOVHO HERBARA

- 2011 *Fotofaksimile... Červený Kláštor* – Bratislava, Vydal CYPRIAN – Slovenským Národným Múzeom – Prírodovným Múzeom.

FROG

- 2013 Revisiting the Historical-Geographic Method(s). In: LUKIN, Karina – FROG – KATAJAMÄKI, Sakari (szerk.): *Limited Sources, Boundless Possibilities Textual Scholarship and the Challenges of Oral and Written Texts*. 18–34. Helsinki, A special issue of RMN Newsletter.

GIBSON, C. C. – WATKINSON, A. R.

- 1992 The role of the hemiparasitic annual grassland community structure. *Oecologia*, 89, 62–68.

GRYNAEUS Tamás

- 1992 Nagy Pálné Balog Emerancia hadikfalvi (garai) gyógyítóasszony. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1991–1992*, 95–144. Szeged, Móra Ferenc Múzeum.
- 1998 „Lappongya gyógyítató parasztorvosok” Szeged környékén a századfordulótól napjainkig. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1998*, 137–165. Szeged, Móra Ferenc Múzeum.
- 2004 A „repülő barát” mondája: a Vörös kolostor és frater Cyprianus. In: BARNA Gábor (szerk.): „... szolgálatra ítélték...” *Bálint Sándor emlékkönyv*. 65–72. Szeged, Lazi Bt.

GYÖRFFY István

- 1935 Hunyadmegyei látomások és kuruzslások a XVII–XVIII. századból. *Ethnographia*, 46, 1, 80–87.

HALÁSZ Péter

- 2016 Hagyományos méhészet a moldvai magyaroknál. *Erdélyi Múzeum*, LXXVIII, 2, 60–89.

HEGEDŰS Lajos

- 1952 *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Néprajzi szövegek moldvai telepeseiktől*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat.

HEYMAN, Karl

- 1956 *Phantasie*. Basel – New York, S. Karger.

HUNN, Eugene S. – SELAM, James

- 1990 *Nch'i-wana, the big river. Mid-Columbian Indians and their land*. Washington, University of Washington Press.

JUNG Károly

- 1992 A Guntram-monda új magyar nyelvű változata. Egy nemzetközi mondaszűzse elterjedésének és egybevető vizsgálatának kérdéséhez. In: Uő: *Köznepok és legendák*. 81–93. Újvidék, Fórum Könyvkiadó.
- 2000 A Guntram-monda újabb magyar változatai. (Három évtized egy mondatípus utóéletében.) In: BALÁZS Géza – CSOMA Zsigmond – JUNG Károly – NAGY

Ilona – VEREBÉLYI Kincső (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára* I. 88–98. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

KICSIS Sándor András

1998 A víziborjú természete. *Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 121–124, 71–89.

LIMBACHER Gábor

1994 Egy nógrádi javasasszony életútja és gyógyítóná válása. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, XIX, 139–156.

LIXFELD, Hannjost

1970 A Guntram-monda Paulus Diaconusnál (AT 1645A). *Ethnographia*, 81, 1, 136–147.

MAGYAR Zoltán

1996 A széphavasi Szent László-kápolna és búcsújáróhely. *Néprajzi Látóhatár*, V, 1–2, 99–105.

1998 *Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban*. Kolozsvár, Stúdium Könyvkiadó.

2003 *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Budapest, Balassi Kiadó. /Magyar Népköltészet Tára III./

2006 *Lüderc völgegy. Póra Péter meséi – Gyimesfelsőlóki népi elbeszélések*. Budapest, Kairosz Kiadó.

2008 *Így beszéltek Farkasok patakán. Tankó Fülöp Gyugyu történetei*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

2009a *Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyományja*. Budapest, Balassi Kiadó. /Magyar Népköltészet Tára IX./

2009b Szöveghagyomány és gyűjtési szituáció. (Egy havasi kirándulás folklorisztikai elemzése). In: BERTA Péter (szerk.): *Ethno-Lore XXVI*. 79–137. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.

2011 *Erdélyi népmondák I–II*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

2012 *A híres Báthoriak. Történelmi emlékek és folklórhagyományok*. Budapest, Kairosz Kiadó.

2018a *A magyar történelmi mondák katalógusa. Típus- és motívumindex I–XI*. Budapest, Kairosz Kiadó.

2018b *Népköltészeti gyűjtés 2. Népmondák*. Budapest, Kairosz Kiadó. /Documentatio Folkloristica II./

2018c Egy szilágysági hagyományörző. In: MAGYAR Zoltán (szerk.): *Szilágyi Ferenc: Visszanézek életemre...* 244–256. Budapest, Európai Folklor Intézet.

2021 *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus- és motívumindex I–IV*. Budapest, Kairosz Kiadó.

MAGYAR Zoltán – VARGA Norbert

2006 *Három szem klokocska. Egy gömöri pásztor hiedelemvilága és történetei*. Budapest, Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet.

- MAJNEP, Ian Saem – BULMER, Ralph
1977 *Birds of my Kalam Country*. Auckland – Oxford, Auckland University Press – Oxford University Press.
- MOHAY Tamás
1994 *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken*. Budapest, ELTE BTK Tárgyi Néprajz Tanszék. /Dissertationes Ethnographicae 8./
- MOLNÁR Zsolt
2011 A hortobágyi pásztorok növényismerete. *Botanikai Közlemények*, 98, 129–168.
2012 Hortobágyi pásztorok tájtörténeti és vegetációdinamikai ismeretei. *Botanikai Közlemények*, 99, 103–119.
- MOLNÁR Zsolt – BABAI Dániel
2009 Népi növényismeret Gyimesben I. Növénynevek, népi taxonómia, az egyéni és közösségi növényismeret. *Botanikai Közlemények*, 96, 117–143.
- MOLNÁR ZSOLT – KELEMEN ANDRÁS – KUN RÓBERT – MÁTÉ JÁNOS – SÁFIÁN LÁSZLÓ – PROVENZA, FRED – DÍAZ, SANDRA – BARANI, HOSSEIN – BIRÓ MARIANNA – MÁTÉ ANDRÁS – VADÁSZ CSABA
2020 Knowledge co-production with traditional herders on cattle grazing behaviour for better management of species-rich grassland. *Journal of Applied Ecology*, 57, 1677–1687. <https://doi.org/10.1111/1365-2664.13664>
- ORTUTAY Gyula
1940 *Fedics Mihály mesél*. Budapest, Egyetemi Magyarságtudományi Intézet. /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I.)
- RADWAŃSKA-PARYSKA, Zofia
1991 *Zielnik brata Cypriana z Czernowego Klasztoru*. (The Herbarium of Fra Cyprian from the Red Monastery). Kraków, Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN. /Polish Botanical Studies 5./
- SZILÁGYI Miklós
2006 *A személyes paraszti tudás érvényessége. Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében*. (Néprajzi Tanulmányok.) Budapest, Akadémiai Kiadó.
- UHLÍŘOVÁ, Jana
2011 Čo prezrádza Cypriánov herbar. *Acta Rerum Naturalium Musei Nationalis Slovaci*, LVII, 31–90.
- UTHER, Hans-Jörg
2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. Helsinki, Academia Scientiarum Fennica. /Folklore Fellows Communications 284–286./
- VAJKAI Aurél
1943 *Népi orvoslás a Borsavölgyében*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet.
- VARGA János
1996 *Erdélyi népi állatgyógyítások, hiedelmek*. Jákotpuszta, Etnofarm.

WLISLOCKI Henrik

1894 Fákra aggatott fogadalmi rongyok a magyar néphitben. *Ethnographia*, V, 320–326.

ZOLTÁN MAGYAR^A

FOLKLORE AND ECOLOGICAL KNOWLEDGE.
IMAGINATION AND KNOWLEDGE OF NATURE IN THE
REPERTOIRE OF A STORYTELLER IN GYIMES

Hungarian folkloristics abounds in monographs of personalities, which capture the figure and narrative knowledge of storytellers with a rich and special repertoire. The folkloristic school which can be linked to Gyula Ortutay and eventually became known as the “Budapest school” – and which studies the activities of folk artists born into traditional folk culture – has produced nearly a hundred case studies for Hungarian ethnographic literature, extending the model of storytellers to other areas of folk culture as well (i.e., folk musicians, dancers, singers, religious specialists, folk artists creating artifacts). One of these folk personalities thoroughly documented by folkloristics is Fülöp “Gyugyu” Tankó from the Gyimes Valley (Romania) in the Eastern Carpathians. Gyimes, an ethnographic region in Transylvania, is one of the regions of the Hungarian-speaking area where the most archaic folk culture has been preserved, and this is especially true for the epic folk poetry and beliefs that have survived here. The approximately 400 epic folklore texts recorded by Fülöp “Gyugyu” Tankó comprise mostly works of traditional folk poetry that represent the local and regional folklore heritage of several generations, but his repertoire also includes a significant proportion of true stories based on personal experiences, observations, and primary experiences. It is especially in the latter group of stories that this folklore specialist’s profound and organic knowledge of nature becomes evident, the ecological knowledge that makes his figure and repertoire unique even among folk storytellers. This study presents and interprets the relationship of this famed storyteller to the natural environment that surrounded him and the stories, diverse in genre and theme (cosmology, flora, fauna, etc.) that he spun about it.

^A Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology, Budapest; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.